

ОТНОВО ЗА ДИПЛОМАТИЧЕСКАТА И ВОЕННАТА ЗАЩИТА НА СЪЕДИНЕНИЕТО 1885 Г.

Петко Ст. Петков

В българската историческа литература въпросите за дипломатическата и военната защита на Съединението са разглеждани неведнъж¹. Налице е значителна по обем изворова база — публикувани документи, спомени, архивни материали и др., — която позволява анализите и оценките да бъдат достатъчно добре аргументирани. От друга страна, темата за Съединението във всичките си аспекти като изключително важен проблем на новата българска история продължава и ще продължава да вълнува историците. Наличието на единомислие по някои въпроси би трябвало повече да смущава, отколкото да успокоява съвременния изследвач — следовник на Клио. Изхождайки от тази принципна позиция, на основата на значително количество исторически извори (в това число и някои недостатъчно оползотворени документи), авторът си поставя за цел да разгледа критично връзката между резултатите от дипломатическата активност на българското държавно ръководство след 6 септември 1885 г. и провежданата военна политика до формалното обявяване на Сръбско-българската война на 2 ноември с. г.; да уточни значението на българската делегация в Копенхаген и ролята на Русия в събитията непосредствено след „пловдивския преврат“.

Повечето изследвачи на дипломатическата и военната защита на Съединението са единодушни по отношение на няколко основни пункта, които могат да послужат като изходна база на настоящия критичен анализ: 1. Международноправната санкция на Съединението (макар да е право на всички страни, участвували в Берлинския конгрес през 1878 г.) в най-голяма степен зависи от отношението и поведението на Петербург и Цариград. Нарасналото значение на Англия е по-скоро едно „внезапно, но забележително изключение“. По този повод секретарят на българската екзархия Ат. Шопов пише на К. Стоилов през януари 1886 г.: „Самите англичани признават, че настоящата английска политика е нещо случайно, временно, че Англия не може постоянно да защитава интересите на България, защото българите не се намерват в Египет... Английският посл в Цариград каза на Н. Бл. (екзарх Йосиф I — б. м., П. П.) още преди два месеца, че първото нещо, което трябва да направят българите, е да спечелят изново симпатиите на Русия и на императора, защото иначе работата се вижда без изход“². 2. Българското държавно ръководство още в

първите дни след 6 септември 1885 г. взема решителни мерки за защита на Съединението. Но ако дипломатическата активност е насочена в различни посоки — към султана, руския цар, Лондон и Виена, военната защита е много по-концентрирана — цялата българска войска се съсредоточава на южната граница, очаквайки и подготвяйки се единствено за настъпление от страна на Турция. 3. На западната граница със Сърбия има незначителни военни части, оттам не се очаква нападение и дори не съществува план за евентуална отбранителна война с тази съседна държава, която рязко протестира срещу Българското съединение и открито афишира претенциите си за още български територии³.

Резултатите от няколко дипломатически мисии и сондажи, осъществени непосредствено след 6 септември (особено мисията начело с митрополит Климент в Копенхаген), информацията, която получават българското правителство и княз Александър I за отношението и намеренията на заинтересованите страни, дават основание да се коригира и допълни досегашната представа за водената политика за защита на Съединението до 2 ноември 1885 г. Съществуват исторически свидетелства, които показват, че княз Александър I, правителството на П. Каравелов и военното командване получават през септември и октомври достатъчно сведения за значителната и все по-нарастваща опасност от сръбска агресия, но въпреки това не вземат достатъчно ефективни мерки за защита на западната граница. Българското държавно ръководство има достатъчно информация и основания да прецени, че опасността от навлизане на турски войски в Източна Румелия не е толкова голяма, колкото изглежда, и става все по-малко вероятна. Ето няколко доказателства в подкрепа на тези две твърдения.

I. Първото сигурно известие за опасност от сръбска агресия срещу България идва от Копенхаген. На изпратената там българска делегация начело с митрополит Климент руският външен министър Н. К. Гирс заявява още на 20 септември, че „сега няма толкоз опасност от навлизане на турците“ в Източна Румелия, но „вие не само от турците има да се боите, но и от сърбите. Мене мя е страх — казва Гирс — да не направят те нещо“, и уточнява, че Видин може да бъде превзет от сръбски войски. Руският външен министър осведомява българските пратеници, че „Русия се старае чрез Австрия да задържа Сърбия да не влиза в България“, а в следващия си разговор с тях на 24 септември ги уверява, че „няма да се даде на Сърбия възнаграждение в ущърб на България“⁴.

В българската историческа литература съществуват противоречиви оценки за значението на дипломатическата мисия в Копенхаген. И досега някои автори споделят мнението на С. Радев, че заявлението на Александър III пред делегацията „за разединение сега и дума не може да става“ напълно противоречало на провежданата от Русия политика⁵. Други снизходително заключават, че мисията завършила с „ограничен успех“⁶, но ни-

то един от интерпретаторите на тази значима дипломатическа инициатива не смята за успех и не оценява по важност информацията, дадена от най-висшите руски управници на българската делегация, за голямата опасност от сръбска агресия и не толкова голямата от турско нахлуване в Източна Румелия. Запазените исторически документи позволяват да се потвърдят категорично достоверността и голямото значение на заявеното пред българските пратеници както за действителното отношение на Русия към Съединението, така и за желанието на руските управници да предупредят българите за грозящата ги опасност на западната им граница.

В настоящия случай обаче е по-важно дали българското държавно ръководство тогава се е съобразило с информацията, получена от Копенхаген чрез подробните писма на ръководителя на делегацията Климент Търновски и Ив. Ев. Гешов. Провежданата в края на септември и през октомври военна политика, задържането на основните военни сили на румелийската граница срещу Турция не ни дават основания да приемем, че информацията от Копенхаген е оползотворена.

Ясни сигнали за нарастващата сръбска опасност пристигат в София и от други източници. Още в края на XIX в. А. Головин в книгата си за княз Александър I признава, че дни след 6 септември започват да идват сведения за въоръжаването на сърбите и съсредоточаването им по границата с България⁷. На 12 октомври 1885 г. управляващият българското дипломатическо агентство в Цариград Н. Генович докладва в Министерството на външните работи и изповеданията за уверенията на австрийския посланик барон Каличе, че той не може да гарантира за мирното поведение на сръбските войски по българската граница до окончателното решение на посланическата конференция. Италианският посланик Корти от своя страна убеждава българския дипломат, че „главний квартир на сръбските войски се намира в Ниш и че този квартир има понастоящем за обектив София и Враня“⁸. Особено ценна е информацията на българския дипломатически агент в Букурещ Гр. Начович, натоварен със специална мисия да проучи отношението на Австро-Унгария към събитията. На 15 октомври той докладва, че във Виена е успял да се увери в категоричната решимост на Крал Милан „да нападне България без всяка забава с войските си...“⁹.

Българските власти имат и непосредствени наблюдения за нарастващата сръбска опасност. Още на 9 септември 1885 г. видинският окръжен управител Марков съобщава в Министерството на външните работи и изповеданията, че „сръбското правителство съсредоточава на границата четири батальона войски“¹⁰. На 12 септември министърът на външните работи И. Цанов уведомява княз Александър I за извършваната в Сърбия мобилизация¹¹. На 24 септември в София научават за започналите погранични инциденти, организирани и провокирани от сръбска страна с цел да се възбунтува срещу българската власт населението на Трънско,

Брезнишко и Царибродско и това да се използва като повод за обявяване на подготвяната от Сърбия война¹².

На 4 октомври 1885 г. Ив. Ев. Гешов съобщава от Лондон на Министерството на външните работи разговора си с началника на източното отделение в английското министерство на външните работи Филип Къри, който го предупреждава, че „сърбите могат да навлязат в България“. Дори сръбският дипломатически представител в Лондон Миятович признава на българския пратеник, че тъй като в една война срещу Турция сърбите ще бъдат победени, „вероятно е цар Милан, който трябва да направи нещо, да навлезе в България“¹³. По време на престоя си в Лондон Гешов нееднократно докладва и за широката пропагандна кампания на сърбите в полза на техните претенции за териториални компенсации от български земи¹⁴. В писмата си до Марийка Гешова и Евлоги Георгиев Ив. Ев. Гешов изказва личното си убеждение, че опасност от въоръжена намеса на Великите сили по повод на Съединението няма, но много пострашно е „злото, което ще ни направят тия сърби, които тъй ни развалиха работата“¹⁵.

Българската дипломация е наясно със сръбските агресивни намерения. В телеграма до Гешов в Лондон от 5 октомври 1885 г. министърът на външните работи И. Цанов подчертава, че „сърбите търсят само случаи, с които да оправдаят намерението си да окупират Видин или Трън. Ние съжаляваме, че сърбите пренебрегват интересите за добросъседство“¹⁶. В нота до агентите на Великите сили в България от 5 октомври Министерството на външните работи изяснява целите на посещението при крал Милан, което е възложено на Д. Греков, и протестира срещу разположените на разстояние от 5 до 8 км от границата сръбски войски, а в друг официален документ, от 7 октомври, И. Цанов споделя, че разположените на границата сръбски войски вероятно ще я преминат¹⁷. И след официалните протести и провала на опитите за разбирателство чрез пряко споразумение между Милан и Александър I българските власти продължават до получават сведения за още по-активни приготовления на сърбите за нападение срещу България, но мерките, които се вземат до формалното обявяване на войната на 2 ноември, не са адекватни на реалната опасност. Наистина в началото на октомври военното командване се опитва да укрепи отбраната на границата със Сърбия чрез разместване на наличните части от Западния корпус (които продължават да охраняват и българо-турската граница) и прегрупиране на ограничени контингент в Северозападна България¹⁸. Едва след провала на мисията на Д. Греков, който правилно се възприема от княз Александър I като „обида“, вещаеща „начало на война със Сърбия“¹⁹, започва прехвърлянето на ограничени части (два полка, една дружина и два ескадрона) от южния на западния фронт²⁰. Границата със Сърбия продължава да се охранява предимно от запасни, опълченски и доброволски новосформирани дружини, които

по преценката на специалисти са „със слаба военна подготовка“, недостатъчни, за да окажат решителен отпор срещу евентуална сръбска агресия²¹.

Някои автори неоснователно преувеличават, като твърдят, че още преди 2 ноември 1885 г. българското командване „постепенно започнало да връща войските обратно“ от южната на западната граница²². Напротив, поради продължаващите и през октомври опасения от турско навлизане в Източна Румелия и неверието, че Сърбия ще се реши да обяви война, разработеният в най-общи линии план на българското командване предвижда при евентуално сръбско нападение да се задържи временно нашественикът с наличните на западната граница части (главно запасни, доброволчески и опълченски дружини) и едва след това българските войски от южната граница да се изтеглят и съсредоточат на укрепената Сливнишка позиция за решителен отпор²³. Така в навечерието на войната на българо-сръбската граница съотношението на силите е две към едно в полза на сърбите и в пехота, и в артилерия. Сръбската армия наброява 60 862 бойци и 656 офицери, а българските части — едва 32 437 души от мобилизираните общо 108 000, при това част от тези войски продължават да охраняват и югозападния фронт срещу турците²⁴.

II. Българското държавно ръководство има достатъчно сигурни сведения и основания да прецени, че особено през октомври реалната опасност от навлизане на турски войски в Източна Румелия намалява все повече и че част от българската армия на южната граница може да бъде прехвърлена на запад срещу увеличаващата се опасност от сръбска агресия.

Още на 12 септември 1885 г. българските управници научават за категоричната и недвусмислена интервенция на руския посланик в Цариград А. И. Нелидов Турция да не предприема никакви военни действия в Източна Румелия, тъй като „въпросът е руско-европейски и подобна евентуалност може да има лоши последствия“²⁵. На 14 септември българският дипломатически агент в Цариград Н. Генович осведомява Министерството на външните работи и изповеданията, че освен Русия, Германия и Австро-Унгария също са „съветвали Високата порта да не прибегнова до военна сила за защита на правото си“ в Източна Румелия²⁶. Уверения за това, че опасността от турска въоръжена намеса не е толкова голяма, колкото изглежда на българите, дават най-висши руски управници в разговорите си с българската делегация при император Александър III в Копенхаген. На българските пратеници ясно е заявено, че Русия е силно заинтересована от запазване мира на Балканите. Както отбелязва в писмата си от Копенхаген ръководителят на делегацията митрополит Климент, Александър III посочва на българските представители и начина, с който Русия ще се старее да уреди възникналата криза — чрез колективни усилия на големите държави и Турция да намерят компромисен вариант

за мирно разрешаване на въпроса, при това — както подчертава императорът — без да се разваля Съединението²⁷. Русия и нейните дипломатически представители следват тази линия през следващите месеци и дори временно отлагат отстраняването на княз Александър I от българския престол.

Макар и като цяло неуспешна, мисията на д-р Ст. Чомаков и Ив. Хаджипетров в Цариград има един съществен положителен резултат. Официалният турски отказ на двамата български представители да бъдат приети и изслушани е обяснен с това, че Портата вече е започнала преговори с Великите сили по въпроса за Съединението и по този начин (следователно не чрез военна намеса) възнамерява да разреши възникналата криза²⁸.

На 23 септември 1885 г. Н. Генович уведомява Министерството на външните работи и изповеданията, че султанът е приел предложението на Великите сили българският княз да бъде упълномощен за главен управител на Източна Румелия²⁹, от което естествено следва, че Турция няма намерение да воюва за възстановяване на предишното положение в автономната провинция. Силно притеснена от войнственото поведение на Сърбия и Гърция, през октомври Високата порта дава нови доказателства, че не желае и не смята за целесъобразно да изпраща войски в Източна Румелия. На 10 октомври от българското дипломатическо агентство в Цариград съобщават в Министерството на външните работи и изповеданията, че османското правителство моли Великите сили „да упълномощят посланиците си в Цариград да се съберат в конференция, за да уредят румелийския въпрос“³⁰. На 23 октомври лично великият везир предлага на Екзарх Йосиф I именно с цел „за да се не пролива кръв“ да отиде в Пловдив и „да се опита да убеди организаторите на движението там, че най-добре ще бъде да приемат решенията на европейската дипломатическа конференция“³¹.

Желанието на Турция за мирен дипломатически изход от създадената криза има сериозни основания. Една турска инвазия в Източна Румелия, макар и формално законна според Берлинския договор, ще предизвика размирици не само в Южна България, но и в Македония. За такава крайна контрамярка се подготвят и самите българи³². При създадената дестабилизация турската въоръжена намеса в Източна Румелия ще провокира Сърбия и Гърция да започнат военни действия срещу Османската империя за териториални компенсации в Македония или в други области. Султанът няма нито исторически, нито финансово-икономически, нито конкретнополитически и военностратегически основания да превърне пропагандата за военно наказание на разбунтуваните българи в реалност. Абдул Хамид II има горчив опит от последната източна криза (1876—1878 г.) и не е склонен да се предоверява на западните държави. Много по-резонни са съображенията за разбирателство и дипломатическо сътрудничество с Русия особено след като тя ясно е заявила, че ще поддържа

изцяло султана за „формално“ възстановяване на сатуквото в Източна Румелия, но не желае турска военна намеса и ще уреди въпроса мирно с другите Велики сили³³. Един от първите сигнали за тази политическа линия на османския държавен глава е замяната на най-крайните привърженици на войната в правителството — великия везир, военния и външния министър — с по-умерени и склонни към разбирателство с Русия държавници. Султанът, който по силата на традицията сам решава всички външнополитически въпроси на Османската империя, е дълбоко убеден в необходимостта войната да се избегне на всяка цена и не разпорежда никакви конкретни мерки за възстановяване на своята власт в Южна България. Но за да намери отдушник за общественото недоволство в Турция, създава впечатлението, че подготвя война с всички сили и средства³⁴.

На българското правителство официално е препоръчано от Великите сили да изтегли войските си от Източна Румелия, с което ще облекчи мирното дипломатическо решение на въпроса, ще парира агресивните намерения на Сърбия и Гърция и ще даде неоспоримо фактическо, а не декларативно доказателство, че продължава да се съобразява с тези, от чието колективно одобрение зависи бъдещето на Съединението. На 2 октомври 1885 г. предварителните заседания на посланиците на Великите сили в Цариград завършват с подписването на декларация, одобрена от техните правителства, в която наред с осъждането на всяко нарушение на съществуващите договори българските управници са приканени „да не съсредоточват войски на румелийската граница, гдето ще могат да създават само опасности“, а на султана е изказана благодарност за миролюбивото му поведение и пожелание да продължи да се въздържа от военна намеса в Източна Румелия. Специално е подчертано желанието на всички големи държави за мирен изход от възникналата криза и е изтъкната опасността от намеса на съседните страни³⁵. В отговор на декларацията на Великите сили българското правителство заявява, че „на съседните граници... няма да има никакво съсредоточаване на войски, а само необходимия брой части за охрана, за осигуряване мира и сигурността...“, но за изтегляне на български войски от румелийската граница изобщо не се споменава³⁶.

С известна сигурност може да се предположи, че българската армия на южната граница, независимо от големия ентузиазъм и справедливата кауза на Съединението, трудно би издържала евентуално турско нашествие. Традиционно представата ни за войнските качества и висотата на бойната готовност на българската армия през есента на 1885 г. се основава на резултатите от Сръбско-българската война, т. е. крайният успех срещу сърбите и патриотичният патос, с който обикновено българският историк подхожда към тези събития, са оправданията за неговото снизходително и почти безкритично отношение към неособено задоволителното състояние и възможности на младата българска войска³⁷. Следователно

оставането на основния състав на армията на южната граница и през октомври, когато българското правителство и военното командване вече имат достатъчно сигурни сведения за нарастващата с всеки ден опасност от сръбска агресия и все по-отслабващата от турска инвазия, не е продиктувано от трезва преценка на реалната заплаха и реалните възможности за военна защита на Съединението. Естествено възниква въпросът: защо през октомври не са изтеглени поне част от войските от южната към западната граница, с което ще се решат в значителна степен едновременно няколко важни проблема: 1. Ясно ще се демонстрира съгласие със съветите на Великите сили за изтегляне на българските войски от румелийската граница и предоставяне на въпроса за формата на Съединението в ръцете на европейската дипломация, която и без това ще има решаващата дума; 2. Рязко ще спадне напрежението на южната граница, тъй като безспорно една от причините за агресивността на турските военни кръгове е самото съсредоточаване на български войски на границата, което те съвсем основателно възприемат като предизвикателство; 3. И най-важното — ще се осигури поне необходимият паритет на сръбско-българската граница с оглед на по-добра защита срещу евентуална сръбска агресия. Отговорите на този сложен въпрос, който досега стоеше извън полезрението на българските изследвачи, са много и нееднозначни. Ето някои от възможните обяснения на така очертания проблем.

За българското правителство и командването на войската в дните след 6 септември до 2 ноември 1885 г. опасността от турско навлизане в Източна Румелия изглежда по-голяма и по-естествена от сръбската заплаха. Страхът от османска инвазия има сериозни исторически основания, но е лишен от достатъчно конкретнополитически и военностратегически аргументи. От подобно социалнопсихологическо естество са и причините, които карат българските държавници до самото обявяване на войната да се съмняват, че Сърбия ще дръзне да нападне своите съседи³⁸. Оказва се, че сръбското държавно ръководство е много по-вероломно, отколкото допускат българските управници, които се предоверяват и упоават на нееднократно опровергаваната именно от страна на Белград идея за славянско-православна близост и приятелство между двете държави. Още от началото на самостоятелното си съществуване Сърбия неведнъж е създавала основания за съмнения в добросъседството си към българите и нееднократно е проявявала шовинистичните си претенции към западните български земи. Достатъчно е да припомним отношението на сръбските управници към българските въстания през 30-те и 40-те години на XIX в., антибългарските преговори между Сърбия и Гърция през 60-те години за подялба на български земи, претенциите за заграбване на територии, населени с българи, в годините на източната криза (1875—1878) и след това³⁹. Княз Александър I може и да не е добре запознат с тези безспорни исторически факти и това до известна степен обяснява наивния му поли-

тически ход в началото на октомври за пряко разбирателство с крал Милан с антиосманска насоченост. Но българският държавен и политически елит- (управляващ и опозиционен) добре познава сръбските амбиции за господстваща роля на Балканите и би трябвало да ги има предвид като обстоятелство с първостепенна важност в променените условия след обявяването на Съединението.

Ясният сигнал за реалната сръбска опасност, дошъл за първи път от Русия чрез докладите на делегацията, изпратена в Копенхаген, не е възприет достатъчно сериозно от българските управници и поради известна доза недоверие и съмнение в искреността на официалните руски заявления. Именно в дните след 6 септември по повод на първоначалното руско становище против **така извършеното** Съединение в България се заражда обществено-политическо мнение и течение — засега твърде неизбистрено и ограничено, — което намира основания за съществуването си в пропагандата на недостатъчно аргументирания от геополитическа и историческа гледна точна стремеж за „независима“ (от Русия) България, която сама може да се справи с всички трудности, и то едва ли не напук на досега признаваната за освободител и покровител северна империя. През следващата година тази позиция и поддържащото я течение, състоящо се главно от дейци, пряко свързани с извършването и военната защита на Съединението, укрепва и става една от крайностите, която поради непримиримото противопоставяне срещу своя също толкова краен обществено-политически антипод (поддържан пряко от Петербург), тласка българското политическо развитие към още по-остра криза, последвала детронирането на княз Александър I на 9 август 1886 г.

Не са без значение и някои други фактори, повлияли в различна степен върху вземането на най-важните политически и военни решения в драматичните дни на септември и октомври 1885 г.: липсата на достатъчен опит у управляващите и младата българска армия, както и на навици за действително политическо сътрудничество между властимащи и опозиция с оглед отстояване на националните интереси и приоритети; наличието на известни търкания между княз Александър I и правителството по въпроса за командването на войската и вземането на главните военни решения⁴⁰; предоверяването от страна на българския княз на сръбския крал и др.

Критичното отношение към действията на българските държавници през ранната есен на 1885 г. — недостатъчната съгласуваност и неефективното взаимодействие между дипломатическата и военната защита на Съединението и особено недостатъчната защитеност на западната граница — не означава, че се търси нечия конкретна вина или се хвърля петно върху една от най-забележителните страници в новата ни история. Изясняването на посочения проблем по начина, който авторът смята за защитим с исторически аргументи и доказателства, е само опит да се разчупи

традиционно юбилейно-триумфалният, понякога дори апологетичен подход към едно събитие с повече от вековна давност, но с много измерения и нееднозначни дългосрочни последици.

БЕЛЕЖКИ

¹ История на Сръбско-българската война 1885 г. С., 1925; 1971; Стателова, Е., А. Пантев. Съединението на Княжество България и Източна Румелия 1885 г. С., 1985; Димитров, Ил. Епоха 1885. С., 1987; Митев, Й. Съединението 1885. Пловдив, 1985; Сръбско-българската война 1885. Сборник статии. С., 1985.

² Съединението 1885. Сборник от документи 1878—1886. С., 1985, с. 579; Пантев, А. Съединението като урок на историята. — В: Съединението на България от 1885 година и националнообединителната програма на българите. Пловдив, 1995, с. 20.

³ Вълков, Г. Състояние на въоръжените сили на воюващите страни. — В: Сръбско-българската война 1885. Сб. статии. С., 1985, с. 52.

⁴ Външната политика на България. Документи и материали. Т. I. 1879—1886. С., 1978, с. 586—588, 591—592; Петков, П. Ст. Митрополит Климент Търновски и защитата на Съединението. — В: Съединението на България от 1885 година и националнообединителната програма на българите. Пловдив, 1995, с. 109—114.

⁵ Радев, С. Строителите на съвременна България. Т. I, С., 1990, с. 540.

⁶ Митев, Й. Цит. съч., с. 344.

⁷ Головин, А. Ф. Княз Александър I Българский (1879—1886). Варна, 1897, с. 381.

⁸ Външната политика на България, с. 622.

⁹ Пак там, с. 626.

¹⁰ Пак там, с. 566.

¹¹ Пак там, с. 570.

¹² Кореспонденция по Сръбско-българската война. Част първа (от 9 септември до 17 ноември 1885 г.). С., 1886, с. 2—3; История на Сръбско-българската война 1885 год. С., 1925, с. 188; Сръбско-българската война 1885. Сборник документи. С., 1985, с. 75—77.

¹³ Външната политика на България, с. 601—602.

¹⁴ Пак там, с. 594.

¹⁵ Иван Евстратиев Гешов. Лична кореспонденция. С., 1994, с. 82, 85.

¹⁶ Външната политика на България, с. 605.

¹⁷ Пак там, с. 606, 613.

¹⁸ История на Сръбско-българската война, с. 188—191; Сръбско-българската война, с. 83, 89, 90.

¹⁹ Сръбско-българската война, с. 93.

²⁰ История на Сръбско-българската война, с. 192.

²¹ Вълков, Г. Цит. съч., с. 53.

²² Митев, Й. Цит. съч., с. 386; Косик, В. И. Русская политика в Болгарии 1879—1886. Москва, 1991, с. 121.

²³ История на Сръбско-българската война, с. 187.

²⁴ Вълков, Г. Цит. съч., с. 53—63.

²⁵ Външната политика на България, с. 569. Някои автори признават, че след категоричната намеса на Русия дни след „пловдивския преврат“ турската военна

интервенция в Южна България е изключена като средство за разрешаване на румелийската криза. — Митев, Й. Цит. съч., с. 269.

²⁶ Външната политика на България, с. 580. Една от договореностите между Русия, Германия и Австро-Унгария предвижда в случай на нужда трите държави да положат усилия да отклонят Портата от окупация на Източна Румелия или България. — Източният въпрос С., 1995, с. 138.

²⁷ Научен архив на БАН, ф. 54 к, оп. 1, а. е. 228, л. 251—254; Друмев, В. Съчинения. Т. 2. С., 1968, с. 555 — 556; Външната политика на България, с. 586—588, 591—592.

²⁸ Митев, Й. Цит. съч., с. 261. Авторът основателно заключава, че „обстановката явно не била благоприятна за Портата да започне война или да изпрати войски в Източна Румелия“, срв.: Глушков, Хр. Турция и Съединението на България (1885—1886 г.). — Военноисторически сборник, 1992, № 4, с. 88.

²⁹ Външната политика на България, с. 585.

³⁰ Пак там, с. 618.

³¹ Български екзарх Йосиф I. Дневник. С., 1992, с. 165.

³² Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българската война. Дипломатически документи 1885—1886. С., 1989, с. 271. През октомври при подполк. Д. Николаев в Пловдив се свиква военно-политически съвет. Една от мерките за противодействие срещу непризнаването на Съединението е изпращането в Македония на 10 000 нейни въоръжени имигранти, намиращи се тогава в Княжеството и в Южна България. Те трябвало да вдигнат въстание в името на пълното обединение на Отечеството. — Калчев, К. К. Генерал Данаил Николаев. С., 1995, с. 59.

³³ Съединението на Северна и Южна България... Дипломатически документи, с. 108—109, 126, 160, 162; Митев, Й. Цит. съч., с. 374—375; Пантев, А. Цит. съч., с. 16—17.

³⁴ Глушков, Хр. Цит. съч., с. 87.

³⁵ Кореспонденция по въпроса за Съединението. От 4 септември 1885 до 15/27 април 1886 г. С., 1886, с. 14—15.

³⁶ Външната политика на България, с. 611—612.

³⁷ Д-р Константин Стоилов. Дневник. Част I. С., 1996, с. 464—465; Вълков, Г. Цит. съч., с. 67.

³⁸ Сръбско-българската война. Сб. документи, с. 93. В писмо до сестра си Мария Батенберг, писано през нощта на 1 срещу 2 ноември 1885 г. и прекъснато от вестта за сръбската агресия, княз Александър I изразява надеждата, че сърбите няма да нападнат България, ако българските войски не са ангажирани с турците. Съставителите на сборника Е. Харбова, Л. Цветкова и Ст. Шанов с основание отбелязват, че „поради тази колебливост и опасенията от война на два фронта взетите от българското военно командване мерки в периода от 12 октомври до вечерта на 3 ноември са в известна степен половинчати“. Вж. още: Д-р Константин Стоилов. Цит. съч., с. 450, 455.

³⁹ Стателова, Е. Българо-сръбските отношения след създаването на Княжество България (1879—1885). — В: Сръбско-българската война 1885. Сб. статии. С., 1985, с. 30; Петров, М., Ив. Стоянов. Сръбските погранични претенции след Освобождението (1878—1879). — Военноисторически сборник, 1980, № 1, с. 116—128.

⁴⁰ Сръбско-българската война. Сб. документи, с. 113.